

közép- és újmagyar személyneveit tartalmazó szócikkek között a jövevényszavak aránya a legnagyobb.

3. Előadásomban vizsgálati szempontjaimat és eredményeimet csak vázlatosan mutathattam be. Úgy vélem, érdemes volna megkísérelni a szempontok kombinálását, a köztük lehetséges összefüggések feltárását. A vizsgálódást persze célszerű lenne az ómagyarrá is kiterjeszteni. Az így megszorodó adatok kezeléséhez és a szempontok rendszerré szervezéséhez értékes, sőt szinte nélkülözhetetlen segítséget nyújthat a számítógép.

HORVÁTH LÁSZLÓ

'Kutya-víz'-től 'Hetecske közé'-ig Avagy: Mire (nem) jó a névtudomány?

1. A millectenáriumi tudományos és közéleti rendezvényei kétségtelenül élesebb megvilágításba helyezték a társadalomtudománynak azon területeit, amelyek képesek a maguk eszközeivel a honfoglaló magyarság történelmét, kultúráját, nyelvét stb. a mához közelebb hozni, megfoghatóbbá tenni. Ebben a szereposztásban nem elhanyagolható hely jutott a nyelvtudománynak, azon belül is a névtannak. Hiszen nyelvünk első lejegyzett szavai is tulajdonnevek voltak: értő magyarázatuk nemcsak elsőrendű nyelvészeti érdek, hanem mással nem helyettesíthető forrásértékük miatt történelmi is. Korai történelemszemléletünk egyik pillérét adják a nyelvi – és a belőlük kihámozható nyelven kívüli – valóság tényei. A felelősség ezzel arányosan igen nagy. A véleménynyilvánítás felelőssége, de a hallgatás felelőssége is.

Engedtessek meg tehát, hogy vitába szálljak egyik ősmagyar tájnevünk („őshazanevünk”), az *Etelköz* védelmében. Tollat ragadni BALOGH LÁSZLÓ cikke készített a Névtani Értesítő legújabb számában (*Etelköz*, őseink hetedhétországa: NÉ. 17. sz. 1995. 78–80), de előtte reagálni szeretnék VÉKONY GÁBORNak egy korábbi tanulmánya idevágó részleteire is (Levedia meg Atel és Kuzu: MNy. 82 [1986]: 41–53). Hogy a „nem” és az „igen” részéről kellő egyensúlyba kerüljön, hadd hívjam még fel tisztelt olvasóim (illetve vitapartnereim) szíves figyelmét egy közelmúltbeli előadásomra: „Az ősmagyar kor tájnevei a magyar tájnevek rendszerében”. (Elhangzott 1995.

november 20-án a Károli G. Református Egyetem magyar őstörténeti tanácskozásán; I. Szabolcs-Szatmár-beregi Szemle 1996/2: 171–8.)

Több mint másfél évtizede, mióta a magyar tájnévadás behatóbb tanulmányozásával foglalkozom, meggyőződésemmé vált, hogy az ősmagyar kor, tehát a honfoglalás előtti idők területnév-adása megismeréséhez az egyik kulcsot éppen a későbbi korok rendszerszerű jelenségeinek feltárása adja. A magyar nyelv szabályainak, azon belül is a helynévadás sajátos mechanizmusainak a figyelmen kívül hagyása ma már súlyos módszertani hibának minősül. Mindenekelőtt ezekre a módszertani hibákra szeretnék rámutatni az alábbiakban.

2. Az *Etelköz* név nyelvemléki lelőhelye – mint az közismert – Bíborbanszületett Konstantin bizánci császárnak „A birodalom kormányzásáról” (röv. DAI.) c. műve 38. és 40. fejezete. A két előfordulás nem teljesen azonos névalakot mutat: DAI. 38.: [a besenyőktől megvert magyarokról szólva:] „Az egyik rész kelet felé, Perzsia vidékén telepedett le, ... a másik rész pedig vajdájukkal és vezérükkel, Levedivel nyugatra ment lakni az *Etelküzü* [*Ἐτελκοῦζου*] nevezetű helyekre, amely helyeken mostanában a besenyők népe lakik.” DAI. 40.: „Azt a helyet pedig, amelyen a türkök korábban voltak, az ott keresztülmenő folyó nevére *Etelnek és Küzünek* [*Ἐτελ καὶ Κοῦζου*] nevezik”. (L. MORAVCSIK GYULA, Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai. Bp., 1984. 44, 47.)

Általánosan elfogadott nézet szerint a szóban forgó területnév eredeti magyar alakja *Etēl-küzü*, amely szóösszetételt takar. Az *Etēl* előtag egy folyó tulajdonneve; azonos etimonra megy vissza azzal az *Itil*, *Etil* stb. víznévvel, amely többek között a Volga és a Don megjelölésére is szolgált. A *küzü* utótag a későbbi *köz* főnév véghangzós előzménye. A két szó jelöletlen birtokos jelzős szóösszetételt alkot, és folyók által közrezárt területre utal. Névtipológiai szempontból az egyik legjellemzőbb magyar tájnévcsoporthoz, a *Bodroghköz*, *Drávaköz*, *Szamosköz*, *Körösököz* stb.-félék első ismert képviselője.

E plauzibilis magyarázatot néhányan megcsontosodott, elavult felfogásnak tartják, amellyel szemben csak kellő „radikalizmussal” lehet újabb eredményeket elérni. Ennek ellenére általában csak az összetétel egyik elemét kívánják új értelmezéssel ellátni. VÉKONY GÁBOR szerint a név utótagját, BALOGH LÁSZLÓ szerint meg épp az előtagját kell merőben új megvilágításba helyezni. – Félreértés ne essék: senki nem gondolja és nem állítja, hogy az *Etelköz*-zel kapcsolatos kérdések nyugvópontja jutottak volna, hogy minden vonatkozásban kielégítő magyarázatok születtek. Főleg a lokalizáció tekintetében, illetőleg a víznévi előtag azonosítása dolgában, valamint a forrás(ok) ellentmondásainak, következtetlenségeinek kiküszöbölésében van

még bőven tennivaló. (A nyitott kérdések egy részére l. idézett tanulmányomat is.) A bizonytalanságok helyének, mértékének érzékelésében és feloldásuk módjában azonban az egyes kutatók között olykor igen nagy különbségek vannak.

3. VÉKONY GÁBOR sajátos álláspontjának talpköve az, hogy az *Atelkuzu* név második előfordulásában széttagoltan („*Etel* kai [és] *Kuzu*”) jelenik meg, utalván arra, hogy – szerinte – két tulajdonnévi tagról van szó. Erre vonatkozóan idézzük a közlétevőnek, MORAVCSIK GYULÁNAK a jegyzetét: „A szöveg nem világos. Egyesek úgy értelmezik, hogy két folyóról (*Ἐτέλ* és *Κουζοῦ*) van szó, s ennek megfelelően így javítják: ... (»az ott keresztülmenő folyók«). De ha az *Ἀτελκουζου* ... jelentése »folyóköz«, akkor csak egy folyóra vonatkozik a név. Ha ez így van, a mondat kétféleképpen értelmezhető: a) az ott folyó folyót *Etel* és *Kuzunak* nevezik (ez esetben *Ἐτέλ καὶ Κουζοῦ* hiba *Ἐτελκούζου* helyett), vagy b) az ott folyó *Etel* folyót *Kuzu*-nak is nevezik. E két magyarázat közül b) elfogadhatatlan, s így valószínű, hogy az *Ἐτελ-κουζου* szó két fele közé tévesen toldták be a *καὶ*-t. L. GYÓNI 21–23. – BT. II. 77.” (l. m. 47–8. l. 37. jegyzet.)

Ezt az álláspontot a szakirodalom többsége elfogadja, és a tévedést a tolmácsolás vagy lejegyzés számlájára írja. Nem így VÉKONY, aki épp a kizárt „b)” lehetőség mellett foglal állást, s az így felmerülő problémákat merész feltevésekkel próbálja meg áthidalni (l. i. m. 48–9, az alábbi, lapszám nélküli idézetek is innen valók). Gondolatmenete a következőkben foglalható össze:

1. „Mint Konstantinos szövegéből következik, az *Ātel* folyó másik neve *Kuzu* volt. Valószínűsíthető, hogy ez a név nem csupán nála maradt fenn. A kazár-zsidó levelezés bővebb változata kétszer is említ egy *bwz'n* folyót... A némiképp zavaros leírásból arra kell következtetnünk, hogy a *bwz'n* a Volga másik neve”. (A „némiképp zavaros leírásból” viszont „arra kell következtetnünk, hogy” egyáltalán nem biztos, azaz nem „valószínűsíthető”, hogy az egyébként is csak egy kéziratban előforduló *bwz'n* a Volga másik neve. De egyelőre hagyjuk vezérelni magunkat a VÉKONY által kijelölt úton!)

2. Hogyan lesz a *bwz'n*-ből *Kuzu*? A legjobb „módszer” a szóalakromlás feltevése: „Nos, a *bwz'n* lehet [az én kiemelésem: J. D.] egy eredetibb **kwz'w* romlott változata” – mondja VÉKONY (egyelőre még némi bizonytalansággal). – Miért berzenkedünk ettől az emendálástól, kérdem én, hiszen már a DAI. egyik helyének magyarázatában is erre kényszerültünk! Ez kétségtelen, viszont ott megvolt a hibátlan alak [*Ἀτελκούζου*] is a szövegben, és a rontott forma is csupán az ép alkotóelemek kettéválasztását jelentette. De milyen messze van egy (amúgy is bizonytalan olvasatú, hangzású) *bwz'n* alak egy ugyancsak kétes olvasati hitelű *Kuzu* formától? „A héber írásban a *bēṭ* és a *kāp* jele könnyen felcserélhető, ahogy a szóvégi *nun* és a *wāw* jele is” – dobja

be VÉKONY a következő mentőövet. (Ezek szerint másolt szövegek tévesztett adatairól van szó? Még hozzá kettős rontással?) „Viszont a *Kuzu* és a *bwz'n* folyókat ugyanaz jellemzi: mindkettő azonos az *Átel* folyóval, ... így valószínű [az én kiemelésem: J. D.] a héber alak **kwz'w* formára való javítása.” – Minél több a bizonytalanság, VÉKONYnál annál „valószínűbb” a feltevés (legalábbis a szavak szintjén).

3. Ezek után már nem meglepő a következő tétel felvezetése: „Valószínű [az én kiemelésem: J. D.], hogy a *kwz'w* ~ *Kuzu* folyónév népetimológiának köszönheti létrejöttét. Az *-'w* végződés ugyanis bizonyára [az én kiemelésem: J. D.] az alán *av* 'víz' szóval azonos..., vagyis a név alán **kuz-av* lenne.” – Ez persze még mindig nem *Kuzu*, de „A *Kuzu* alaki eltérése a *kwz'w* [= **Kuz-av*]-tól magyarázható: sem a törökben, sem a magyarban nem számolhatunk a X. században *-av* szóvéggel” – így VÉKONY. A fenti megállapítás akkor állná meg a helyét, ha analóg példákön látnánk, hogy a magyar nyelv korabeli *-av* végű jövevényszavakat hanghelyettesítéssel *u* végűvé alakít. Ilyenről én nem tudok, viszont korai ómagyar spirantikus (*-av* ~ *-aβ* ~ *-oβ* stb.) szóvégekről igen, legyenek azok jövevényszavak (szl. *pristav* 'poroszló', *ponorov* 'pondró' stb.) vagy belső keletkezésűek (l. pl. a folyamatos melléknévi igenevek egy részét).

4. Mit jelent a **kuz-av* alán összetétel? VÉKONY szerint 'kutya-víz'-et, ugyanis a „*kuz* tag megfelelhet az osz. ir. *kuз*, dig. *kuз*- 'kutya' szavaknak (ABAEV i. m. I, 605.)”. Mi tagadás, elég furcsa összetétel! Nyilván érzi ezt a szerző is, mert – az említett népetimológiára hivatkozva – a következőkkel fejeli meg a mondottakat: a *kuz* „az *Itil* folyónévből kiértett tör. *it* 'kutya' szó fordítása”.

Nem ismerem az óalán népetimológiák jellemző vonásait, de bármilyen nagyok legyenek is egy nyelv népetimológiás bakugrásai, nehezen tartom elképzelhetőnek, hogy egy ilyen nagy víz megnevezésében, mint a Volga, egy háziállat neve legyen a motiváló tényező.

De legalábbis bizonytalan lennék. Ehhez képest a lokalizálás problémakörét Vékony így vezeti be: „Úgy gondolom, a fentiek után nem igen lehet kétséges [az én kiemelésem: J. D.], hogy az *Atelkuzu* ~ *Etel kai Kuzu* Volga vidéki szállásokra vonatkozik.” Engem sajnos itt sem tudott meggyőzni, de ennek részletes taglalásától most eltekintek.

4. Nézzük inkább BALOGH LÁSZLÓ eszmefuttatását!

Bevezető gondolatait, problémafelvetését így summázza: „A felmerült súlyos problémák megoldásához kétségkívül kevés a rendelkezésre álló használható forrásanyag, de szerintem ez még mindig csak a kisebbik baj. A nagyobbik abban a megcsontosodott szemléletben keresendő, melynek alapján a

kérdést megközelítjük. Hosszú évtizedek óta nem teszünk mást, mint újra és újra körbejárjuk az *Etelköz* név *Etel* előtagját, és mindig egy török etimonnál kötünk ki, mintha máshol nem volna kereskednivalónk. Meggyőződésem szerint ezen kell változtatni, ha kielégítő eredményt akarunk elérni a probléma tisztázásában.” (NÉ. 17: 78)

Számomra mindig szimpatikus az a magatartás, amely a kutatásban félreteszi a tekintélytiszteletet, és azon az alapon áll, hogy a tudományban nincsenek véglegesen lezárt dolgok. Ugyanakkor azzal is tisztában kell lennünk, hogy egy széles körben elfogadott tudományos tételt meggyőzően cáfolni csak a legszigorúbb módszerességgel lehet és érdemes. Ami pedig korai tulajdonneveink turkológiai ihletettséggel megközelítését, egyes korok divat, tudomány, politika, nemzeti érzelmek stb. által motivált félrecsúszásait illeti: messzemenően egyetértek a szerzővel abban, hogy több ponton szemléleti korrekciókra van szükség (erről részletesebben l. pl. BENKŐ L., Magyar nyelvtörténet – magyar őstörténet. In: BARTHA A.–CZEGLÉDY K.–RÓNA-TAS A., Magyar őstörténeti tanulmányok. Bp., 1977. 45–57, UŐ., Őstörténetünk és a magyar nyelvtudomány: MTud. 1990/3: 267–72).

De lássuk a konkrétumokat!

1. „A hangtani probléma, ami miatt nem tudom elfogadni a török származtatást – írja BALOGH – ott rejlik az *Etelköz* nevet fenntartó forrásban. Constantinus ugyanis a Volga török nevét *Ατηλ* alakban adja meg, tehát a második szótagban *i* hanggal (l. MORAVCSIK i. m. 40), míg a magyar szórvány két esetben is *Ατελκουζου* formában, tehát második szótagjában *e* hanggal jelentkezik. (l. uo. 44, 45). E nehézséget LIGETI LAJOS (A magyar nyelv török kapcsolatai... Bp., 1986. 405) megpróbálta ugyan egy feltételezett későbbi hangváltozással feloldani, de sikertelenül. Krónikáink *Etul* adata segítségével egy *i* > *ü* labializációt még ki tudott mutatni, de a feltételezett *i* > *ë* nyíltabbá válást nem igazolták az adatok, minthogy azokban mindenütt *i* hang szerepel: *Ethil*, *Ethyl*, *ad Etiliam*.” (l. h. 79.)

Mindenekelőtt egy korrekció: a magyar krónikairódalomban kimutatható nyíltabb magánhangzós *Ethel* alak: A Dubnici Krónikában Küküllei János Nagy Lajos király 1352. évi litván hadjáratát elmesélve említ ilyen folyót (l. EtSz. *Etël*, MELICH, HonfMg. 7), amely ugyan nem a Volgával, hanem leginkább a Dnyeszterrel azonosítható, de az *Etelköz* név előtagja sem a Volgára utal (mint azt sokan vélik), hanem egy nyugatibb fekvésű folyóra (talán épp a Dnyeszterre, vö. JUHÁSZ i. m. 176–8).

Az *Etíl*–*Etël* különbség, tehát egyetlen hang egyetlen képzési mozzanatban való eltérése elégséges BALOGH-nak arra, hogy még egyszer kereken kijelentse: „Constantinus művében azért mutat hangtani eltérést a Volga török eredetű

neve és a magyar szórvány, mert az *Atil* (és *etil*) nincs etimológiai kapcsolatban az *Etelköz*ú névvel” (uo.). Ez megítélésem szerint indokolatlan hiperkritika.

Miért? Érveim a következők:

a) Az *i* > *ë* változás, de maga a nyíltabbá válási tendencia is a korai ómagyar kor egyik legjellegzetesebb, legnagyobb hatóerejű hangváltozása, amely már a honfoglalás előtti évtizedekben (az *Etelköz* keletkezése idején) is nyilvánvalóan éreztette a hatását. Lehet azonban, hogy esetünkben a 950 körüli informátorok nyelvéllapotának volt olyan aktuális jellemzője, amely egy ősmagyar **Etilköz*ú alakból „frissen” formált *Etelköz*ú-t. – Az *Etil* ’Volga’ folyónév önállóan a besenyőkről szóló fejezetben található, melynek informátorai már nem (vagy nem elsősorban) magyarok voltak, így nem tudhatjuk, volt-e különbség magyar ajkon a két tulajdonnév (*Etil*–*Etelköz*) megfelelő szótagjának ejtésében.

b) Ami a krónikák adatainak olvasatát illeti: az utóbbi évtizedek nyelvemléktani irodalmában egyre nagyobb teret kapott az a nézet (mindenekelőtt BENKŐ LORÁND munkássága nyomán, vö. pl. ÁrpSzöv.), mely szerint a korai ómagyar kor szórvány- és szövegemlékeiben előforduló *u* (*v*, *w*) és *i* (*y*) betűk nemcsak felső nyelvéllású magánhangzót (*u*, *ü*, *i*-t), hanem középsőt (*o*, *ö*, *ë*-t) is jelölhetnek. (Ezért pl. a Halotti Beszéd első szavait már így is olvassuk: „Látjátok feleim szömtökyel, mik badzsmuk ...”) Azaz az *Etul* névalak nem kevés valószínűséggel *Etol*-nek is olvasható, mint ahogy az *Ethil*, *Ethyl* írásképek mögött is lehet zárt *ë*-s hangzás: *Etel*.

Összegezve: még egy esetleges nagyobb léptékű vagy több hangot érintő változás után sem kell megvonnunk a közös etimon lehetőségét, ha az alakváltozatok között szabályos, a korra jellemző hangmegfelelések vannak.

2. Mit ajánl BALOGH az elvetett török etimon helyett? „Szerintem az *Etelköz*ú *Etel* elemében az ugor eredetű *hét* számnévünk képzős származékát kereshetjük” – írja. Lássuk az érveit, és hogy kiállják-e a kritika próbáját!

a) „Bár népmeséink gyakran tartalmaznak valóságmagot, ehhez az elgondolásomhoz mégsem a tanulmányom címében is szereplő »hetedhétország« mesefordulat adta az ötletet, hanem inkább Anonymus gesztájának *hetu moger* adata. Ha ugyanis a hét magyar törzset, illetve azok vezetőit lehetett *hetu moger*-nak nevezni, miért ne lehetett volna ugyanezen törzsek szálláshelyeit ugyanilyen módon megjelölni?”

Először olvasván a tanulmányt, úgy gondoltam, hogy az előbbi kérdésnek az a lényege, hogy a *hetu moger*-t miért ne foghatnánk föl területnévként is. (Ez szerintem nem lenne rossz ötlet, hiszen a törzsnevek önmagukban is eljátszották a ’néprészlegnév’–’területnév’ kettős jelölés szerepét.) De mint hamarosan kiderült, nem erről van szó, hanem az *Etelköz* névnek közvetlenül a hét törzsre való vonatkoztatásáról az *Etel* előtagon keresztül.

Sajnos ez az első pillanatra szellemesnek tűnő ötlet már a kezdet kezdetén elbukik, hiszen maga a név kontextusa mondja ki, hogy a helyet „az ott keresztülmenő folyó nevééről” nevezték el. Márpedig ha BALOGH szerint is „a *küzü* névelem azonos a fgr. eredetű *köz* főnevünkkel... Ez utóbbi magyarázatot magam is kielégítőnek tartom és elfogadom” (i. h. 78), akkor az *Etel* előtagban folyónevet kell keresnünk.

b) Innentől kezdve akár abba is hagyhatnánk a kritikai észrevételeket, legfeljebb azzal az elméleti lehetőséggel kellene röviden foglalkoznunk, hogy a *hét* számnév kicsinyítő képzős származéka előfordulhat-e víznévként (vagy annak elemeként). Erre a kérdésre mai ismereteim alapján csak nemmel válaszolhatok. Számnevek víznevekben rendkívül ritkák. Én csupán a *két*-tel találkoztam, de nem önállóan, hanem szóösszetétel elemeként: *Kétvízköze*, *Kétjóköze*.

c) A tanulság kedvéért érdemes még a további problémákra is röviden utalni. Ha „az *Etelküzü* nevet ... a honfoglalás előtti hét magyar törzs szálláshelyeinek gyűjtőnevéként [B. L. kiemelése]” (i. h. 80) fogjuk fel, hogyan egyeztethető a gyűjtőnévi funkció a 'hetecske köze' [B. L. értelmezése!] kicsinyítéssel? És minek a közéről van tulajdonképpen szó? Milyen névtipológiai csoporttal állunk szemben?

d) Az etimológiai ötlet hangtani magját az adja, hogy a *hét* számnév ősmagyar előzménye – általánosan elfogadott vélemény szerint – **et* lehetett (ez pedig egy ugor *sápt3* alakra megy vissza). „Úgy vélem – írja BALOGH –, hogy az *Etelküzü* név abban az időben alakult ki, amikor számnévünk még szókezdő *h* hang nélkül volt járatos, később pedig a megváltozott szófaj és funkció miatt elkerülte a kiegészülést.” (I. h. 79.) A mondat első fele kronológiai természetű megállapítást tartalmaz. A szerző szerint az *Etelköz* név keletkezése idején a *hét* számnév még nem tartalmazott szókezdő *h*-t. Mivel a magyarság etelközi tartóz-kodása az utóbbi idők kutatásai szerint meglehetősen biztonsággal a honfoglalás előtti néhány évtizedre korlátozható, ugyanakkor a *hét* számnév a nyelvemlékes felbukkanás idejére (XII. sz.) már *h*-s szókezdetet mutat, a fenti hipotézis elfogadása esetén abban a szerencsében lenne részünk, hogy a $\emptyset > h$ hangváltozást igen szűk határok közé tudnánk szorítani. (Bár közvetlen fogódzóm erre nincs, én korábbi időre tenném e hangtani eseményt.) – Ami a $\emptyset > h$ változás tulajdonnévi elmaradását illeti, egyéb analógia, adat híján fikciónak kell tekintenünk.

e) A morfológia terén még több a kétségünk: miért kapna a *hét* számnév kicsinyítő képzőt? Ilyet legfeljebb a személynévadásban tudok elképzelni, de ott a kicsinyítés a névhasználat pragmatikájából (becézés, ill. azonos alapnevű személyek egy közösségbeli megkülönböztetése stb.) természetesen következik. Látszólagos kivételt legfeljebb a *-d* képzős helynevek jelentenek, de ezekben a helynévképzői funkcióváltás sok ezer lexémán igazolható, ellentétben a szóban

forgó -l-lel, amely nemhogy helynevekben, de közszavakban is rendkívül ritka, számneveken való megjelenése pedig példátlan.

„Fent jelzett egyeztetésemnek semmi akadálya nincs” [az én kiemelésem: J. D.] (i. h. 79) – írja magabiztosan a szerző.

Azért némi óvatosság elkelt volna...

JUHÁSZ DEZSŐ

Adalék XVIII. századi újságjaink címadási szokásaihoz

Dolgozatomban arra a kérdésre keresem a választ, hogy milyen tapasztalatokat szűrhetünk le a XVIII. századi magyarországi újságcímeket olvasván. Az újságcímek értelmezését szociolingvisztikai szempontból kísérelem meg, vizsgálva azt is, hogy milyen szemantikai tartalmakat és ideológiai vonzatokat hordoztak címlapjaikon ezek a periodikák.

Legelőször azt a problémát kell tisztázni, mit értek XVIII. századin és magyarországin.

A XVIII. század 1800 december 31-ig tart, ennek ellenére nem veszem figyelembe az 1799-ben és az 1800-ban indult vagy az ekkor címet változtató újságokat. A magyarországi jelző tekintetében pedig Béccsel teszek kivételt, amely város ugyan nem Magyarországon van, de mert a magyar vonatkozású és magyar nyelvű újságjaink jelentős részét ott adták ki, a vizsgálat szempontjából nem lehet figyelmen kívül hagyni. Az újságok közül azokat a periodikákat, amelyek csak néhány hónapig jelentek meg, s ezért sokszor csak másodlagos forrásból van róluk tudomásunk, nem tárgyalom. Nem vontam a kutatás körébe Windisch Károly Gottlieb sűrűn nevet változtató erkölcsi hetilapjait sem. Hasonlóképpen nem térek ki a lapok általában valamilyen Múza címmel indított, irodalmi melléklapjaira. A vizsgálat alapját képező periodikák címeit egy táblázatban foglaltam össze a dolgozat végén. Az adatokat *A magyar sajtó története* I., (szerk. KÓKAY GYÖRGY, Bp., Akadémiai, 1979) című könyvből vettem.

A XVIII. századi újságok története 1705-től a század végéig tart, de fontosabb, jelentősebb szakasza a század utolsó harmadára esik. Ennek ellenére vizsgálatunk szempontjából nem érdemes külön periódusokra bontani ezt a korszakot. Hasznos lehet, ha egységes olvasói elvárási horizontot tételezünk fel,